

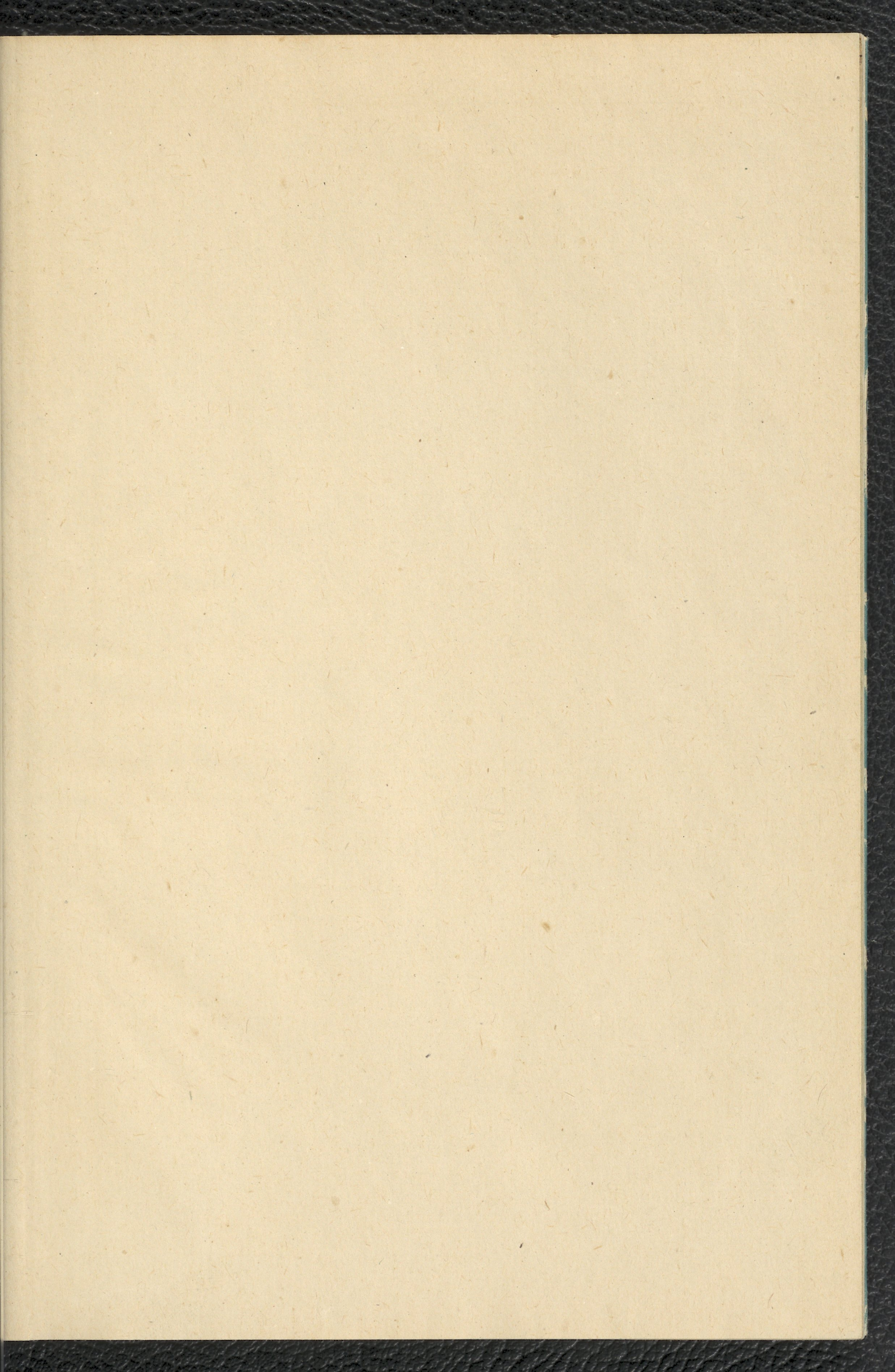
378237



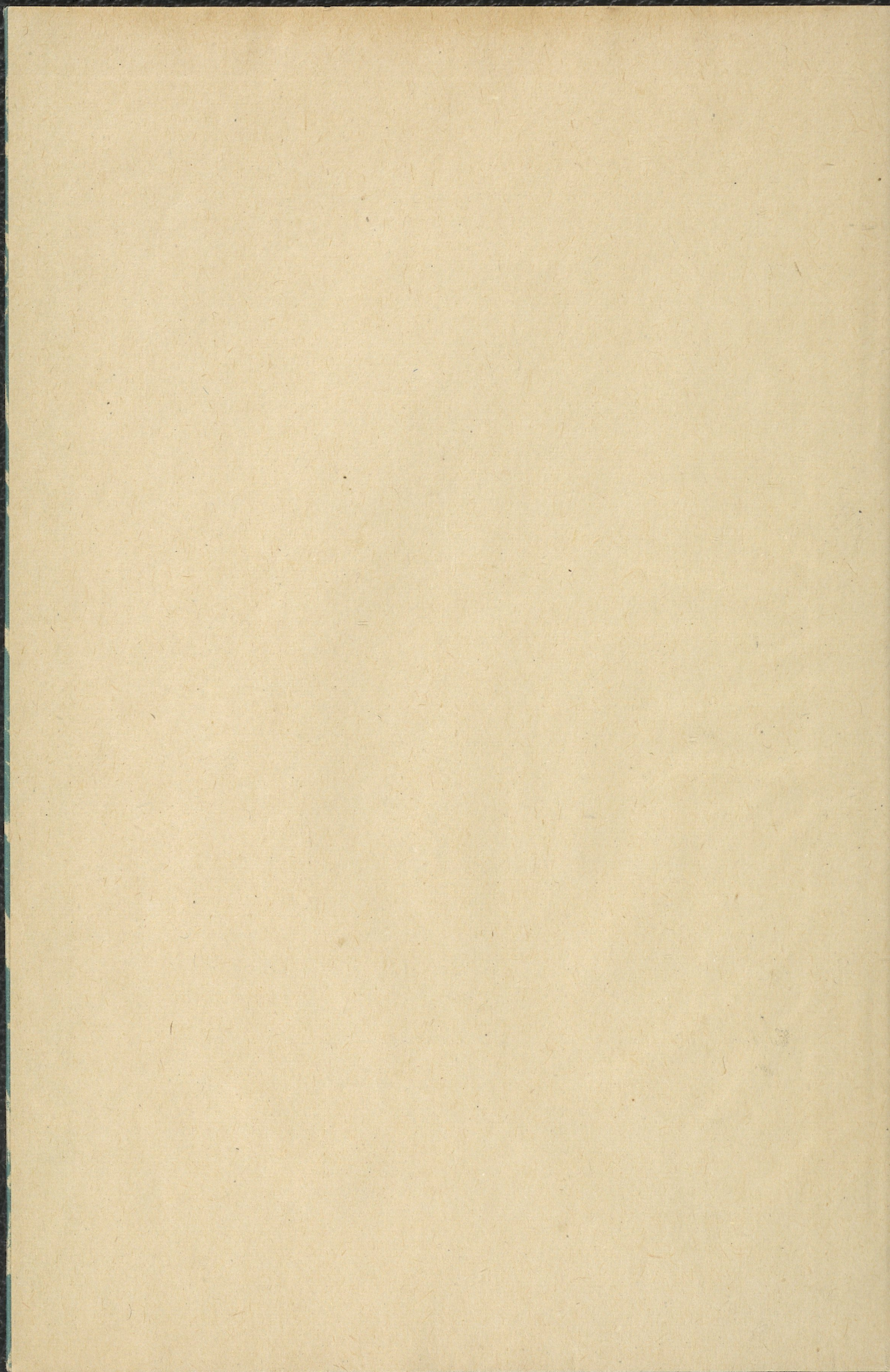












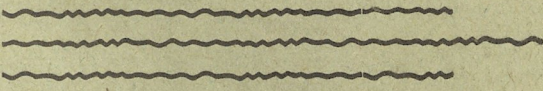


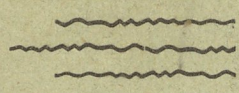
ІІ 378.237



„Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ“.

Антон Новіна.

**НА ДАРОЗІ** 

 **ДА НОВАГО ЖЫЦЬЦЯ.**

---

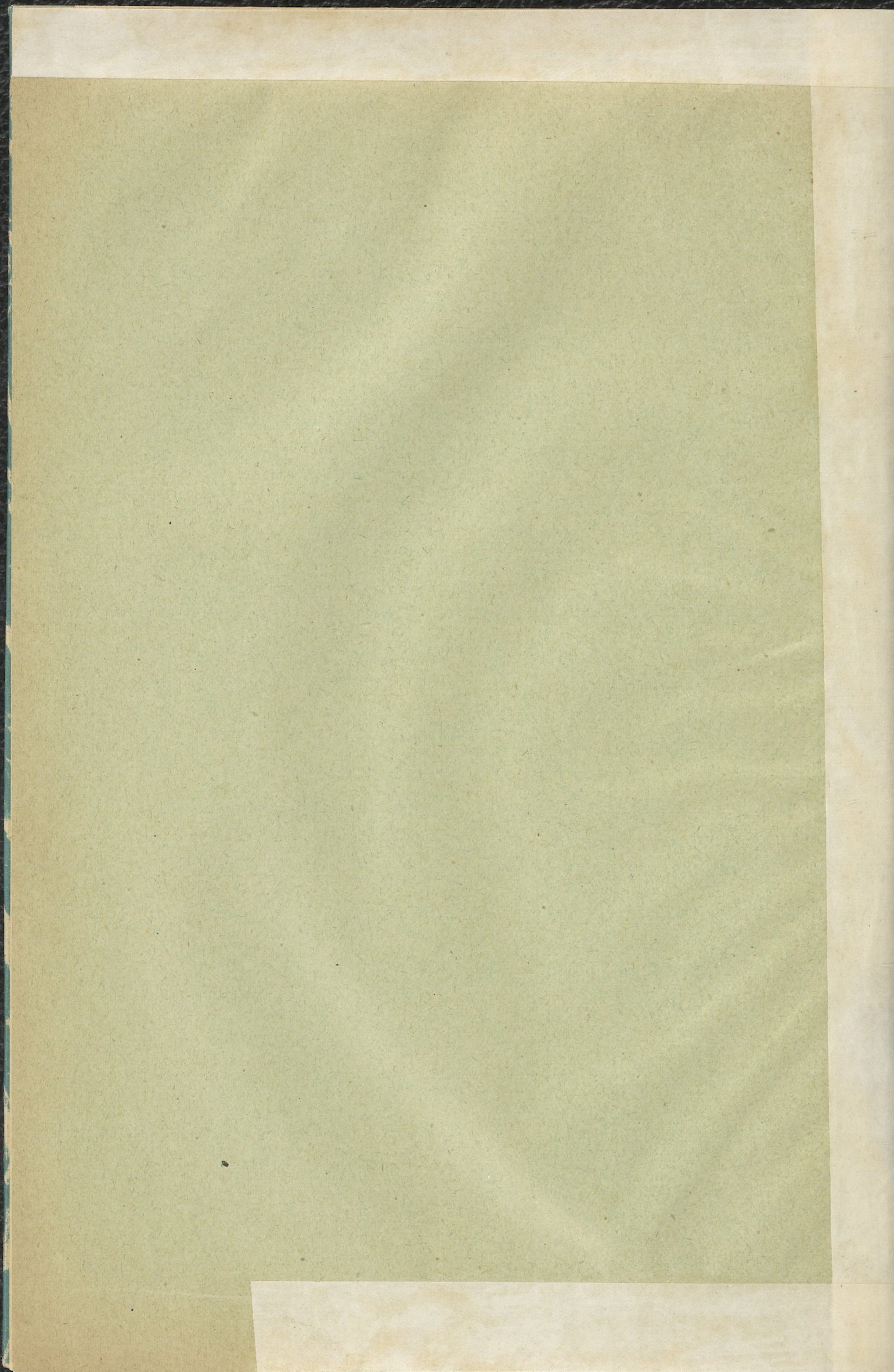
Цэна 20 кап.

ПЕЦЯРБУРГ.

Друкарня Пенткоўскаго, В. Пад'ячская, 22.

1912.





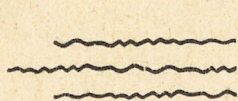
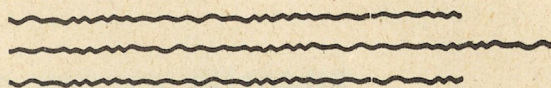


„Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ“.

A

Антон Новіна.

НА ДАРОЗІ



ДА НОВАГО ЖЫЦЬЦЯ.

Цэна 20 кап.

ПЕЦЯРБУРГ.

Друкарня Пенткоўскаго, В. Пад'яческая, 22.  
1912.





378.237





## На дарозі да новага жыцця.

„Ад самага пачатку цывілізаці чэлавечэства ідзе к далейшаму прарэссу праз народы“.

*Charles Gide.*

(с прамовы пры аткрыцці ІІ-га конгрэсу франц. коопэрат. у Ліоні у 1886 гаду).

### I.

Жыццё—гэта вечнае змаганьне. У гэтым змаганьні, ў тэй вайне сусветнай слабыя—гінуць, моцныя—перэважаваюць. Што не мае даволі сіл да жыцця—прападае.

У сьвеці расьлін і зьвяроў бачым цікавае з'яўленьне: сьмерць часовую, летаргічны сон. Перад прыходам зімы, каторав зніштажае ўсё кволае і слабое, расьліны і іншыя жывыя стварэньня заміраюць—бытцым хочуць ашукаць праўдзівую, вечную сьмерць, якую нясуць марозы і сьцюжа. Але с першымі вясеньнімі павевамі схаванае ў іх жыццё будзіцца нанова, каб праз летні час яны маглі спаўняць ізноў сваё назначэньне: умацовываць далей свой род, свой гатунак, паддзержываць жыццё на зямлі.

Нешта падобнае бывае і з народамі. У безупыннай вайне перэмагаюць слабейшых. Калі ў іх нехват сілы, каб іскру жыцця хоць таёмна перэхаваць у сабе,—яны гінуць вечнай сьмерцю; але часьцей іх сьмерць—гэта толькі сьмерць для вока, непраўдзівая: яна падобна на зімовую сьпячку у прыродзі. Здаецца, бытцым народ перэд навалай бед прыкінуўся



мёртвым зумысьля, каб, ашукаўшы сваіх ворагаў, перэхаваць лягчэй жывую і чыстую душу да лепшых часоў. А як настане дзень васкрэсеньня, з бязмерной сілай ідзе народ тварыць новае жыцьцё, нясучы ўсе скарбы нацiональнай душы ў дар чэлавечэству.

Гэта,—вялікая гістарычная праўда, і мінулае сталецце дало асабліва многа прыкладаў васкрэсеньня цэлых народаў. Усе такія факты крэпка ўмацовываюць і нашу веру ў поступ нацiональнага адраджэньня беларускага народу.

Мы называем беларускі нацiональны рух адраджэньнем, але можна гаварыць аб адраджэньні, ўваскрэсеньні толькі таго, што ўжо калісь нарадзілася, жыло і замёрла. У гісторыі беларусаў, як нацiі, мы, бачым усе тры гэтыя момэнты.

Беларуская нацiя зляжылася болей-меней у пачатку нашага тысячаалецця. Яе стварылі, зліўшыся ў вадно колькі дужа блізкіх між сабой славянскіх племён—крывічы, радзімічы, дрэговічы і др., каторыя належалі да групы заходне-рускіх племён. У часі між XII—XIV сталеццямі беларусы—ці то з добрай, ці злой волі—згуртаваліся пад ўласцьцю Літоўскага гасударства і занялі ў ім па сваему ліку першае мейсцэ. Тады пачалася энэргічная работа над збудаваньнем сваёй цывілізацiі, і ў XIV, XV і XVI ст. беларуская цывілізацiя дайшла ўжо до такой вышыні развіцця, што літвіны—народ праве чужы славянам—прынялі яе цэлком. Беларуская мова ў тым часі зрабілася літаратурнай і урадовай мовай на ўсіх беларуска-літоўскіх землях, аб чым сьведчаць нялічэныя пісаные і друкаваныя памятнікі—судовыя дакументы, урадовыя бумагі, пісьмы, кнігі духоўныя і навуковыя, законы і т. д. Між памятнікамі даўнейшага беларускага пісьменства асаблівую увагу звертае на сябе зборнік законаў Вялікага Княжства Літоўскага—«Літоўскі Статут», перш пісаны, а пасля двойчы друкаваны па беларуску. Гэта—найлепшы сьведка высокага культурнага развіцця тагочаснага беларускага грамадзянства: ад яго літвіны ўзялі нават юрыдычныя нормы. Але далейшае



соціально-політычнае жыццё Беларуска-Літоўскага гасударства пайшло такой дарогай, што з XVII стагоддзем надыходзіць канец панаванню беларускае мовы ня толькі на чыста літоўскай зямлі, але і на шчыра беларускай. Ужо ад Люблінскай Уніі ў Літве пачынае шырыцца польская мова, а з ёю—польская цывілізацыя. К канцу XVII ст. беларускіе вышэйшыя станы блізка зусім апалячываюцца, і ў 1696 гаду беларуска-літоўская шляхта на Сэймі ў Варшаві пастанаўляе змяніць закон, па катораму «пісар земскі маець па руску \*) літэрамі і словы рускімі ўсі лісты, выпісы і позвы пісаці, а не іншым языком і словы»; заместа беларускае — урадовай мовай прызнана польская мова. Губляючы гэтак асобныя станы—шляхту, а за ёю памалу і мешчанства, беларусы, як суцэльная дэфэрэнціраваная нацыя, гінуць. Беларускім астаецца толькі «просты» народ—селяне.

Але і гэты апошні стан, каторы не перэстаў быць беларускім, с таго часу бытцым заснуў — задержаўся у сваім далейшым развіцці: пры тагочасным соціальным і эканамічным палажэнні беларускай народнай масы, пры паднявольным жыцці на культурнае развіцце яе мейсца не аставалася. Больш двухсот лет трываў такі сон. Пакінутая і забытая інтэлігентамі беларуская вёска жыла толькі тым, што асталася ёй у спадчыне ад даўнейшага ўсенароднага культурнага багацця. Ад вышэйшых, культурных станаў стравы для душы яна не даставала. Нават родныя сыны яе, зрабіўшыся інтэлігентамі, ці—часцей—поўнтэлігентамі, зразу станавіліся адны—палякамі, другіе—пачынаючы з XIX стагоддзя—расейцамі, ды пры гэтым прыймалі чужую мову, працавалі (а і цяпер гэтак вядзецца) дзеля павялічэння культурнага багацця не свайго народу, а польскага, або расейскага. У роднай

\*) «Па руску», «рускі»—значыць па беларуску, беларускі. Рускімі называлі дауней жыцелёу Заходняй Русі — беларусаў і і украінцаў, а цяперашніх расейцаў, або велікарусаў тады пазывалі маскоўскімі людзьмі, іх мову—маскоўскай.



вёсцы яны—чужые: між імі і іх сермяжнымі братамі вырасла бытцым высокая каменная сьцена. Але мінулае самабытнае жыцьцё беларусаў не прайшло бяз сьледу, нацыянальная душа іх не дарма гартавалася сталеццямі: яна, ня гледзячы ні на што, не замёрла зусім, і народ перэхаваў яе жывой да нашых дзён разам з роднай мовай, з усімі нацыянальнымі асаблівасьцямі.

Хто добра ўдумаецца ў тое, што кажэ нам гісторыя, хто ўслухаецца ў біцьцё сэрца народнаго, той убачыць, што нават і ў двухсотлетнім летаргічным сьне беларускі народ даваў знакі жыцьця. Ніякая дэнацыяналізацыя не магла зусім забіць нацыянальнай душы нават у апалячэнай, ці абрусёўшай інтэлігенцыі. Вытворэная сталеццямі індывідуальнасць беларускаго народу выяўлялася ў тым, што беларусы, каторых захапіла польская, або расейская цывілізацыя, ўнёсілі свае нацыянальныя асаблівасьці ў культурную скарбніцу палякаў і расейцаў і гэтак кіравалі ў той, або іншы бок далейшае развіцьце культуры абодвух названых народаў, хаця іх цывілізацыя стаіць куды вышэй за сучасную цывілізацыю беларусаў. Гэтак ведама ўсім, якое вялікае значэньне мелі ў сваім часе творы Адама Міцкевіча для фармоваўня польскай нацыянальнай душы; а Міцкевіч, каторы выйшоў з апалячэнай беларускай шляхоцкай сям'і, каторы радзіўся і ўзрос на Беларускай зямлі, быў усёй сваёй псыхікай неразрыўна звязаны з ёю і з народамі беларускімі і адбіваў у сабе самым беларускую нацыянальную душу. Такіх імён было і ёсць багата, і німа ў гэтым ніякаго дзіва: беларусы, працуючы пры будоўлі польскай культуры, хаця і несвядома, павінны былі ўнасіць у яе свае нацыянальныя зачаткі. Ня будзем даказываць, што і абрусёўшыя беларусы сур'ёзна прылажылі сваю руку да вызначэньня дарогі, па якой пайшло развіцьце расейскай культуры: прызнаюцца да гэтаго самі расейцы, а проф. Овсяніко-Куліковскій аткрыта кажэ, бытцым праца беларусаў і украінцаў пры будаваньні расейскай культуры была чучь-што ня роўная працы велікарусаў (гл. кніжку яго: „Н. В. Гоголь“. Изд. „Вѣстн. Восп.“ 1903 г.).



Калі такім парадкам беларусы і ў часі свайго сну, не маючы патрэбных варункаў для развіцця, як асобная нація усё-ж такі здалелі наладзіць сваё кляймо на характэр культуры двух блізкіх, але шмат дужэйшых за іх народаў, дык ня можэ быць споркі аб тое, што беларускі народ мае ў сабе вялікі запас жыццёвай сілы. Гісторычная мінуўшчына і гэта жыццёвая сіла—вось фундамент, на якім будзецца новае жыццё беларусаў. На гэтым фундаменці апіраем і мы сваю веру ў беларускае нацыянальнае адраджэнне.

## II.

Калі беларусы пагублялі свае інтэлігентныя станы, „простама“ народу — селянству, каторае адно толькі захавала ў чыстаце сваю нацыянальную душу беларускую, жылося дужа цяжка. Беларускае селянства стала далёкім і чужым для інтэлігенцыі, каторая дзержалася іншай, чым народ, веры, іншай мовы і, складаючыся найбольш з шляхты, стаяла ў політычным і сацыяльным значэнні так высока на паднявольным дэмосам, што таго дэмоса і не бачыла. Ня глядзячы на тое, што палякі ў тых часах былі ўсесільнымі гаспадарамі ў нашай старане, бо дзержалі ў руках гасударственную ўласць, нікому і ў галаву не прыхадзіло займацца сьведомым пляновым апалячываньнем беларускага селянства: аб ім бытцым забыліся. Дый само паняцце нацыянальнасьці і дэнацыяналізацыі — гэта твор больш новых часаў. — Затое, калі з Заходняй Эўропы ў канцы XVIII ст. пачалі залетаць і да нас дэмакратычныя думкі, калі у Францыі ішло змаганьне за роўнасьць, брацтва і свабоду, нашы вышэйшыя станы не маглі не звярнуць вачэй на народ. Хрэптовічы, Бжостоўскіе, Мюнюшкі і другіе лепшыя людзі даюць селянам волю; маршалак Завіша ў 1818 г. на сходзі шляхты кажэ аб патрэбі скасаваць прыгон на векі вечныя, за што Віленскаму губэрнатору і яму



самому с Пецярбурга шлюць вострыя наказы. Развіваецца школьная справа. Хаця навукі скрозь вядуцца ў польскай мові, але ўжо бачым і пробы пісаць і гаварыць да народу па беларуску. Апошніе гады жыцця Віленскага універсітэту далі багата дэмакратычна настроенай моладзі. І вось Чэчот, Баршчэўскі. Рышінскі і др. пішуць і друкуюць беларускія поэтычныя творы, каторыя ідуць у народ. Хто цікавы бліжэй пазнаёміцца с тым, што друкавалася за ўвесь XIX век, таго атсылаем да невялічкай, але дужа цэннай кніжкі Р. Земкевіча: „Беларуская бібліографія XIX ст.“ (Вільня, 1912 г.), гдзе можна знайсці даволі поўны спісак друкаў таго часу; але ўжо у прадмові сам аўтор кажэ, што ўсё гэта—толькі малая частка таго, што за той час пісалася і ў рукапісах гуляла між народамі, або перэказывалася славамі ад аднаго к другому.—Поруч з дэмакратычнымі рухамі заграніцай і у нас крапчэюць дэмакратычныя тэндэнцыі, а разам з гэтым паяўляюцца новыя беларускія творы, як той верш Сырокомлі, каторы навеялі паэту весткі аб рэвалюцыі 1848 г.—Даем тутакі начатак:

Заходзіць сонцэ пагодняго лета,  
Веіць вецер з заходніх нябёс;  
Здароў будзь, вецер! з далёкаго сьвета  
Добрыя ж весьці ты да нась прынесь.  
Здаровыя ж будзьце, эй добрыя весьці!  
Там на Заходзе праліваюць кроў,  
Б'юцца для славы, свабоды и чэсьці  
І робяць вольных людзей з мужыкоў...

Хаця ўсе польскія паўстаньня ў нашым краю накладалі на тутэйшае жыццё польскае кляймо, пад каторым у народу ўсё-ж такі не перэставала біцца беларускае сэрцэ, але трэба прызнацца, што яны мелі—апрача нацiональных тэндэнцiй—і дэмакратычныя зачаткі: і вось у 1863 гаду паўстанцы звертаюцца да селян і выпускаюць проклямацiі па беларуску. Так с паняццем дэмакратызму лучылося у нас і прызнаньне правоў беларускай мовы, лучыліся пробы беларускага пісь-



менства. Але ў апошнім паўстанні ўсе болей дэмакратычныя, жывыя элементы або згінулі, або былі выдалены с краю; палякі, каторыя асталіся на мейсцу, як пасеі на сіце Муравьёва, гэта прэдаўнікі крайняго консэрватызму, эгоісты, ворагі ня толькі нацiональных парываў, але і ўсялякаго дэмакратызму; поруч з гэтым бачым перарыў і ў працы мейсцовых інтэлігентаў дзеля развіцця беларускага пісьменства і гэты перарыў трываў да 80-ых гадоў, тым болей, што с 1866 году ў Расеі было забаронена друкаваць беларускія кніжкі. Польская, або, справядлівей, апалячэная краёвая інтэлігенцiя ад часу паўстання зрабіла круты паварот: яна ўсе свае сілы аддае ўжо толькі „польскай справе“, разумеючы пад гэтымі славамі апалячываньне беларусаў.

У палажэньні беларусаў агульна кажучы зрабілася вялікая перамена у другой палавіне XIX сталяцця, калі урад (правіцельство) пачаў сыстэматычную кампанію проці польскага элемэнта ў так-званым «Поўночна-Заходнім» краю. Урад пастанавіў зніштожыць тутака ўсё польскае, абвесьціўшы, што Беларусь гэта „ісконі-рускіі“ край, каторы, бытцым, нічым ня розніцца ад Вялікарускіх губэрній; а як тутака вельмі часта католіцтва змешывалі і змешываюць дагэтуль с польшчынай, дык усе рэпрэсіі, якія назначаліся для палякоў, клаліся ўсім сваім ціжарам і на беларусаў-каталікоў. Апрача таго, раз было прызнана, што праваслаўны беларус нічым ня розніцца ад велікарусса, — пачаліся рэпрэсіі і спэцыяльна проці беларусаў, пачынаючы ад забароны друку. — У тым жэ самым часі палякі, сналохаўшыся, што ім скоро зусім жыцця не стане на зямлі Беларускай, энэргічна ўзяліся за сьведомае ўжо і пляновае апалячываньне беларусаў, думаючы, што, павялічываючы лік „польскаго“ насельня краю коштам беларусаў, яны здалеюць вернуць страты, каторыя рабіла і робіць палітыка ураду. — І вось для Беларускай нацiональнай справы наступае бадай-што найгоршы час: беларусы папалі бытцым пад крыжавы агонь двух ваюючых



армій — палякаў і расейцаў, ці, справядлівей, польскаго і расейскаго націаналізмаў.

Работа расейцаў над дэнаціаналізаціей беларусаў апіраецца на абрусіцельнай ваеннай службе, праваслаўнай цэркві, школе, на цэлым адміністраціўным аапарате с тысячамі чыноўнікаў, прысланых з глыбіні Расеі, на перэсяленьні ў Беларусь край велікарускіх селян-старавераў і т. д. Такіх-жэ самых спосабаў дзеля апалячэньня краю ужываюць і палякі: ў іх руках каталіцкі касцёл; яны заводзяць прыватныя польскіе школы, за каторыя, як можна судзіць з газэтных вестак, на судах адбываюцца дзсяткі процэсаў; у грамадзянскіе і прыватныя інстытуціі, якія знаходзяцца пад загадам палякаў, прыймаюцца скрозь толькі палякі, і нават націанальна сьведомыя беларусы каталіцкай веры зусім не маюць туды доступу; ўрэшці, між польскімі памешчыкамі ў апошніе гады бачым тэндэнцію выпісываць польскіх селян, мазураў на работы ў полі, а поруч і дзеля колонізаціі Беларусі. Адным словам, і полёнізація і абрусеньне вядуцца ўжо павэдлуг сьстэмы, якую вытварыў канец мінулага сталецьця і пачатак гэтаго.

Канец ХІХ сталецьця прынёс, аднак, для беларусаў не адно толькі благое. Як удар молата на кавадле спатыкае роўнай сілы атпор, так і дэнаціаналізатарская работа у Беларусі збудзіла ў лепшых сэрцах жаданьне бараніць пакрыўджэны жыцьцём народ, працаваць дзеля падняцьця с таго-часнаго стану беларускую вясковую беднату, шануючы націанальную душу беларуса, яго мову і т. д. І ў тым жэ часі. калі ў расейскім грамадзянстве ўсё болей бяруць верх дэмакратычныя думкі, у Беларусі, бытцым адгалосак таго, што рабілася ў Расеі, закладаюцца кружкі вучашчэйся моладзі, узгадаванай як польскай, так і расейскай культурай, каторыя выдаюць беларускіе кніжкі; родзіцца дужа радыкальная беларуская газэціна „Гоман“ (выходзіць нелегальна ў Мінску, друкаваная на гектографіе) і т. д. Гэта—80-ыя і 90-ыя гады. А поруч з гэтым развіваецца і прыносіць багаты ураджай



поэтычнае творчэство Мацея Бурачка (Ф. Богушэвіча), у псыхіцэ каторага стары польскі дэмакратызм з эпохі да 63-го году зліваецца з расейскім народнічэствам, і на гэтым грунце вырастае ўжо сьведомасць грамадзянскіх павіннасцей перад народам-хлебаробам, любоў да яго, пашана яго нацiональнай iндывiдуальнасцi. Бурачок першы кiнуў зычны, моцны клiч: „не кiдайце мовы вашай беларускай, каб ня умёрлі!“ ён прыбраў у простыя, але моцныя словы тую думку, якая i дагэтуль не губляе для нас свайго значэння.

П е р а л о м, п е р а х о д—гэтак можна назваць канец XIX—пачатак XX стагоддзя. Нацiональная сьведомасць у лепшых сыноў Беларусi прабудзiлася; „просты“ народ чутка прыслухiваецца да кожнага слова, якое нясе яму кнiжка, брошура, верш у роднай мове, але йшчэ свайго голасу не дае. Любоў да ўсяго роднага не замёрла i нават узрастае. Але ўсё гэта шчэ не дайшло да народнай сьведомасцi, i народ маўчыць. Голэс з яго грудзей вырваў 1904—5 год.

### III.

Нацiональнай сьведомасцi нельга аддзялiць ад сьведомасцi грамадзянскай i агульна-людзкай: яны звязаны мiж сабой неразрыўна, i, губляючы адну, чэлавек губляе i другую. Гэта дужа ясна выявлiлася у беларусаў.

Нацiональная беларуская работа да 1904 году пачыналася i канчалася тым, што народу тлумачылi цэннасць i значэнне яго „простаў“ мовы i таго культурнага багацця, якое народ сам прыдбаў сабе стагоддзямi,—вучылi шанаваць усё роднае, сваё, чым беларусы адзначывалiся памiж iншых нацiй. — „Наша бацькава спрадвечная мова,—шiшэ Мацей Бурачок,—каторую мы самi, да i не адны мы, а ўсе людзi цёмныя м у ж ы ц к а й завуць, а завецца яна Б е л а р у с к а й.. ёсць такая-ж людзкая i панская, як i французская, альба нямецкая,



альба і іншая якая. Яно добра, а нават і трэба знаць суседзкую мову, але найперш трэба знаць сваю“... Такіе словы былі навіной для народу: ад усіх інтэлігентаў, з якімі беларусу даводзілася спатыкацца—паноў і чыноўнікаў, ён бачыў дагэтуль адну толькі пагарду да яго мовы, чуў здзекі над ёю, дык і сам пачаў сароміцца ўсяго беларускага, пачаў губляць ня толькі сваю нацыянальную сьведомасць, але і сьведомасць асабістай вартасці, пачуцьце чалавечай і грамадзянскай гордасці; толькі адрокшыся ад таго, што аддзяляла яго ад пана-паляка і чыноўніка-расейца, маніўся падняцца на ступень чэлавека, роўнага другім. Беларуская кніжка, жывое слова—верш у роднай мове—мела тое значэнне што сеяла ў душы беларусаў пакуль-што неяснае пачуцьцё, што-ткі ня ўсё тое „мужыцкае“, „простае“, на што і сам ён скрыва паглядаў, такое ўжо паганнае, нікчэмнае, брыдкае, калі людзі кніжкі друкуюць беларускай гутаркай. Так прыгатаўляўся грунт для ідэй аб правах чэлавека і грамадзяніна, пасеяных рэвалюцыйным рухам у Расеі. Калі-ж рэвалюцыя, хаця толькі на адзін момэнт, паставіла мужыка нараўне з усімі людзьмі, калі да беларуса загукалі скрозь голасна і публічна аб яго патрэбах, аб долі-нядолі ў роднай мове, калі ў народзі паднялі вольны дух,—у беларусаў зразу збудзілася пачуцьцё нацыянальнай гордасці, збудзілася нацыянальная сьведомасць.

Варункі, пры якіх беларусы нацыянальна прабудзіліся, назначылі наперад дарогу, па каторай павінна было пайсці далейшае нацыянальнае адраджэнне беларускага народу. Дарога гэта—спакойная творчая праца над стварэннем сваёй нацыянальнай культуры на чыста дэмакратычным фундамэнці,—значыць без найменшых знакаў нацыянальнага шовінізму і ненавісьці да чужых нацый. З гэтай дарогі да сьцягоньяшняга дня беларускі нацыянальны рух не зышоў ні на адзін крок.

Нацыянальныя думкі, каторыя паяўляліся ў галаве беларускага селяніна і поўнтэлігента ад гарачых мітынгавых прамоў, хапаўшых за сэрца, ад яркіх, пекных фраз беларускіх



рэволюцыйных лісткоў, былі сперша дужа неясныя, туманныя і прымушалі ўсіх больш жывых людзей шукаць для іх моцнага, цвёрдага фундамэнту. Лісткі, каторыя сотнямі тысяч шырыла Беларускае Соціалістычнае Грамада, уселякія капеечныя брошурны не маглі ўжо служыць духоўнай стравой для тых, у каго прабудзілася нацыянальная сьведомасць. І вось у 1906 гаду бачым дзьевае пробы даць беларусам сур'ёзную нацыянальную страву: у Пецярбурзе аткрылася беларускае выдавецкае таварыства „Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ“, каторае зразу пачало друкаваць лепшыя творы беларускіх пісьменнікаў; у Вільні пачала выходзіць беларуская народная газэта „Наша Доля“. Хаця газэта выходзіла нядоўга—каля двух месяцаў—і с прычыны заусёдных канфіскацый за рэволюцыйны кірунак (с 6 выпушчэных нумэраў канфіскавана 5) закрылася, усё-ж такі яна здалела зрабіць шмат: ужо самы той факт, што нарадзілася беларуская прэсса, дужа заахвоціў людзей да рэальнай працы дзеля нацыянальнай справы, паказаўшы ім, што такая работа—ня выдумка, а мае пад сабой цвёрды ґрунт і патрэбна народу. Дзень выхаду ў сьвет „Нашай Доля“—гэта першае беларускае нацыянальнае сьвята!

1906 год, каторым у нас закончыўся час агульнай завірухі, быў для беларусаў у нацыянальным значэньні дужа важны. У гэтым гаду беларуская вясковая і мястэчковая народная інтэлігенція (справядлівей—поўінтэлігенція) пачынае болей-меней акуратна арганізавацца. Гэтак закладаецца хаўрус беларускіх народных вучыцелёў \*), каторыя набіраюцца у Беларусі найбольш с селянскіх сыноў, эдукаваных у расейскім „нацыянальным“ духу; пачынаецца рух і ў вучыцельскіх сэмінарыях, інстытутах, і вучні чатырох сэмінарыяў робяць свой хаўрус пад беларускім нацыянальным штандарам, каторы скоро адміністрація разбівае. Якую вялікую вагу мелі гэтыя факты, німа патрэбы доўга тлумачыць; даволі сказаць, што немалая

\*) Адну з груп яго аткрыла паліція, і суд у Мінску прыгаварыў да суровых кар усіх членаў яе.





частка вучыцелёў—найбольш маладых, энэргічных і інтэлігентных, каторыя павінны былі заняцца „абрусеньнем“ нашай старонкі, заместа гэтаго пачала шырыць у народзі беларускія нацыянальныя думкі. Поруч з гэтым бачым зачаткі руху і ў духоўных сэмінарыях, асабліва праваслаўных. Усё гэта робіцца сілай таго разгону, які даў агульны пад'ём у грамадзянстве за 1904—5 гады. Але с пачаткам рэакцыі агульны разгон слабее. У людзей апускаюца рукі, слабее вера у шчаслівы канец пачатай работы, прападае энтузіязм, каторы быў пры ўзрыве нацыянальнай сьведомасьці.

Ня глядзячы на агульны упадак энэргіі і ахвоты да грамадзянскай працы, некалькі больш вытрывалых і цьвёрдых людзей, веручы, што йшчэ ня ўсё прапало для культурна-нацыянальнай работы, калі можна друкаваць беларускія кніжкі і газэты, пачалі выдаваць у Вільні новую газэту ў беларускай мові, назваўшы яе „Наша Ніва“. Пачынаючы с канца 1906 году, газэта выходзіць і цяпер.

Мэтай сваёй „Наша Ніва“ назначыла: працаваць дзеля культурнаго і эканамічнаго падняцьця Беларускага краю і народу, развіваць у беларусаў нацыянальную сьведомасьць, будзіць пачуцьце грамадзянскай і чэлавечай гордасьці і, крэпка злучыўшы увадно раздзеленыя рэлігіёў дзьве часьці беларусаў-- католікоў і праваслаўных, развіваць нацыянальную душу Беларускага народу. Патрэба газэты, ў каторай і народ мог бы падаваць свой голас, была ўжо дужа вялікая, і „Наша Ніва“ зразу пайшла ў народ і дайшла да яго. Пад той час ужо ішла сур'ёзная праца ў галавах больш жывых і развітых селян: у душы беларуса,—каторы, жывучы гэтулькі часу паднявольным жыцьцём, прывык ужо глядзець на сябе самога, як на нейкае ніжэйшае стварэньне,—цяпер усё болей і болей расьце сьведомасьць, што і астаючыся б е л а р у с а м ё н не перэстаў і не перэстане быць чэ л а в е к а м, як усе. Кніжка, газэта ў роднай мові—гэта ўжо не забава, а канечная патрэба. Ён сам пачаў голасна выказываць свае думкі „про-



стымі“ словамі—ад сэрца, пачаў выкладаць іх на паперу. І вось мала-па-малу „Наша Ніва“ становіцца бытцым люстрам, у каторым адбіваецца ўсё крапчэйшы беларускі нацыянальны рух. С самых далёкіх і глухіх канцоў Беларусі, куды толькі дайшла газэта ці вестка аб ёй, паплылі ў Рэдакцыю пісьмы і корэспондэнціі, пісаные мазалістай рукою хлебароба, мястэчкавага рэмесьніка, часам народнаго вучыцеля і т. д. Як палічыла і апублікавала сама Рэдакцыя, за першыя тры гады жыцьця „Нашае Нівы“ у ёй было надрукована 960 арыгінальных корэспондэнцій с 489 беларускіх вёсак і мястэчак, а за чацьвёрты год—660 корэспондэнцій з 321 мейсца. А трэба адзначыць, што ні за корэспондэнціі, ні за выдаткі на іх перасылку у Рэдакцыю корэспондэнты—глаўным чынам селяне—не дастаюць ні капейкі. Газету яны лічаць с ва ёй. І гэта праўда: стаўшы голасам не адной толькі Рэдакцыі, а ўсяго болей-меней сьведомага і думачага „простага“ народу, „Наша Ніва“ зрабілася ўласнасьцю беларускага грамадзянства.

З найдаўнейшых часоў беларус выказываў свае душэўныя перажываньня, горэ і радасьць, надзеі і жаданьня найболей у песьнях, каторых народ наш перэхаваў дагэтуль вельмі многа. Гэткая склоннасьць ёсць у яго і цяпер: лік народных паэтаў дужа вялікі; ў „Нашай Ніве“ спатыкаем больш 60 розных імён, а між імі асобнае мейсцэ займаюць такія праўдзівыя таленты, як Янка Купала, Якуб Колас і другіе. Трэба адзначыць, што ўсе паэты, каторых творы друкаваліся і друкуюцца ў „Нашай Ніве“, гэта—сыны народу, і найвялікшы інтэлігент між імі—народны вучыцель; аднаго толькі Максіма Богдановіча трэба з гэтаго ліку выключыць: хаця і ён—сын народу, бо бацька яго радзіўся ў селянскай хаці, але-ж гэта ўжо інтэлігент у шырокім значэньні слова.—І художэственная, красная проза мае немала працаўнікоў: каля чатырох дзесяткаў аўтораў друкуе свае творы ў едзінай пакуль-што беларускай народнай газэці.

Поруч з выдавецтвам „Наша Ніва“ і пецярбургскай Су-



полкай „Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ“ над павялічэньнем беларускага кніжнага багацьця працуюць ешчэ: ў Мінску—суполка „Мінчук“, у Вільні—„Наша Хата“ і выдавецтва „Полачанін“ і „А. Грыневіч“. За пяць гадоў яны разам надрукавалі каля 200.000 экзэмпляраў кніжэк усякаго гатунку: ёсць тут і літэратурныя творы, і школьныя кніжкі, і практычныя, і гаспадарскія, а нават і гісторычныя. Як мы палічылі, ў год ідзе да народў каля 25.000 экзэмпляроў уселякіх выданьнёў. Дзе-не-дзе закладаюцца беларускія бібліятэчкі, школы з навукай па беларуску (неофіцыйныя). Атрыўся нават і вучыцельскі журнал (у расейскай мове)—„Бѣлорусскій Учитель“, але на другім нумэры скончыў сваё жыцьцё.

У 1910 і 1911 гаду беларускі нацыйнальны рух далей разрастаецца і ў шыр, і ў глыбь. Гэтыя гады прынясьлі с сабой нараджэньне беларускага народнага тэатру, народных хораў. У Вільні, Гродні, Слуцку, Капылі, Полацку, Дзісне, Давід-Гарадку, Пецярбурзі, Варшаві і т. д. пазакладаліся драматычныя гурткі і хоры, каторыя робяць публічныя вечарынікі, ставяць п'есы ў беларускай мове, пяюць народныя песьні, скачуць танцы беларускія. У тым жэ часі бачым зачаткі беларускай драматычнай літэратуры—орыгінальнай і перэкладзенай с чужых моў. Збіраюцца, апрацовываюцца і выдаюцца песьні беларускага народу, а іх мотывы служаць тэмам і для вялікіх музыкальных твораў пакуль-што йшчэ чужых кампозытораў.

У апошнім, 1911 гаду справа тэатру становіцца ўжо на мацнейшы ґрунт. З вясны ў Вільні аткрыўся беларускі клуб пад названьнем „Беларускі Музыкальна-Драматычны Кружок“, каторы і працуе над развіцьцем беларускага тэатру, песьні, музыкі, танцу. Поруч з гэтым залажыўся аб'ездны тэатр пад загадам Ігната Буйніцкаго, каторы ў летку аб'ехаў каля 15 мястэчак у Віленскай, Мінскай і Вітэбскай губэрні, падымаючы скрозь беларускі дух, будзячы нацыйнальную сьведомасць.

Мы многа тутака казалі аб рабоці над развіцьцем на-



ціональнай душы беларусаў, але на гэтым не канчаецца праца, якая робіцца самым народам і для народу. Гэтак ідзе йшчэ работа і на эканамічным ґрунце: заводзяцца ўселякія коопэраціі, аткрываюцца хаўрусныя крамы, крэдытныя таварыствы і банкі, сельска-гаспадарскія кружкі, арганізуюцца селянскія выстаўкі, закладаюцца паказныя хутары і т. д. Ёсць да гэтаго багата ахвочых людзей і ахвочых рук, але, на вялікі жаль, вясці сыстэматычную эканамічную работу дужа цяжка с прычыны розных адміністрацыйных пастанаўленьнй і агранічэньнй... А ґрунт да такой працы дужа добры і ўжо даўно чэкае працаўнікоў.

#### IV.

Калі беларускі нацыянальны рух толькі пачынаўся, гэта быў рух чыста селянскі: васьмімільённая мужыцкая грамада першы раз падала свой голас, пачала сама гаварыць аб сабе і аб сваіх справах, выказваючы свае думкі так, як было найлягчэй—у роднай беларускай мове. За беларусаў лішне ўжо доўга гаварылі другіе: або зусім чужыя людзі, або тыя сыны беларускай вёскі, каторыя „выйшлі ў людзі“ і на сваіх сермяжных братоў глядзелі зверху. Ведама, ні адны ні другіе не маглі перэказаць таго, што думае і чаго хочэ народ: яны або ніколі не зналі беларускага селянства, як ніжэйшаго, „простага“ стану, або так ад яго далёка адыйшліся, што перэсталі разумець людзей, між каторымі узрасталі змалку. Затое ўсе шчырыя дэмократы гóрача віталі прабуджэньне вёскі і сталі працаваць над тым, каб ёй лягчэй было выказываць усё, што праз доўгія гады было зачынена ў галавах селянства цемнотой і безпраўным палажэньнем. Пачалася работа над развіцьцем „простаў“ мовы, каб беларус мог гаварыць аб усім па беларуску: гэта—найлепшы спосаб выказываць свае думкі.

Простыя, шчырыя словы народу маюць у сабе такую сілу,



што прамаўляюць да душы і сэрца кожнаго, хто не загубіў здольнасьці разумець чужы боль і горэ, чужую душу. І вось загнаная, абкіданая пагардай і асьмеяная родная мова разам зрабілася дарагой і мілай сэрцу ня толькі селяніну-земле-робу, але і яго сыну інтэлігенту. На нашых вачах родзіцца беларуская інтэлігенцыя: беларус, котры зразумеў, хто ён такі, калі йшчэ хадзіў у сярмязе, ужо ня можа перэстаць быць беларусам, хаця сярмягу замяніў на сурдут, ці мундзір. Спачатку зусім малая жменя нацыянальна-сьведомых інтэлігентаў-беларусаў расьце і здабывае памаленьку сілу.

Добры прыклад тутака дае вучашчаяся моладзь. Між вучашчыміся ў вышэйшых, а нават і сярэдніх школах жаданьне прылажыць і сваю руку да нацыянальнай работы шырыцца ўсё болей і болей. Німа, бадай, унівэрсытэцкага гораду, дзе не было бы беларускага кружка, хаўруса. Павэдлуг сваей ідэолёгіі большая частка гэтакіх кружкоў стаіць дужа блізка да ідэолёгіі „Нашае Нівы“; яны ставяць сваей мэтай працу дзеля народнай прасьветы ў роднай мове, — пішуць і памагаюць выдаваць беларускіе кніжкі, займаюцца беларускай літэратурай і пісьменствам, працуюць дзеля навуковага пазнаньня свайго краю і гэтак падгатаўляюць ґрунт для будучых беларускіх навуковых інстытуцый, у тым ліку для музэя, для катораго розныя прыватныя асобы ўжо сабралі багата матэр’ялаў. Між унівэрсытэцкімі гарадамі ў беларускай нацыянальнай працы першае мейсцэ займае Пецярбург, куды едуць лепшыя сілы беларускай моладзі.

Не кажучы многа аб нацыянальна-сьведомых інтэлігентах — асобах свабодных профэсій і т. д., бо іх ешчэ надта мала, мы звернемся да духавенства, каторае ў беларускай вёсцы мае дужа вялікую вагу.

Трэба сказаць, што праваслаўных сьвяшчэннікаў так крэпка дзержаць у сваіх руках вышэйшыя духоўныя ўласьці, такую сілу мае над імі сьвецкая адміністрацыя і правыя організацыі, што нават тые, каторыя шчыра спагадаюць беларускай справе,



баяцца паказаць гэта чым-небудзь рэальна. Дый прыток маладых сьвяшчэннікаў, у каторых нацiональная сьведомасць прабудзілася йшчэ ў сэмінарыі, апошнімі гадамі неяк затрымаўся: ўсе болей сьведомыя, болей жывыя і энэргічныя вучні, скончыўшы сэмінарыю, ня хочучь ісьці у сьвяшчэннікі, а едуць у унівэрсытэты. Ня глядзячы на ўсё гэта, чорнасоценцы на Кіеўскім з'ездзі ў 1909 гаду зусім сур'ёзна падыймалі праект, каб усіх сьвяшчэннікаў с „тутэйшых“ людзей перэвадзіць з Беларусі ў цэнтральныя губэрні, а на іх мейсцэ прысылаць сьвяшчэннікаў-велікаросаў, бо мейсцовыя не надта энэргічна працуюць дзеля „абрусеньня“ краю!

Лепей стаіць справа с каталіцкім духавенствам. Ці тут літоўскіе ксяндзы даюць добры прыклад, ці каталіцкіе духоўныя ўласьці умеюць глядзець упярод—у будучыну—далей за праваслаўных, трудна напэўна сказаць. Адно толькі бачым: між маладымі ксяндзамі (асабліва йшчэ вучашчыміся), каторыя выйшлі з вёскі і не адарваліся ад яе зусім, трапляецца ўсё болей і болей сьведомых беларускіх патрыотаў. Дзе-не-дзе—часта пад страхам свайго бліжэйшага начальства—яны ужо пачалі ў касьцёлі гаварыць казаньня па беларуску, выдаюць катэхізмы і рэлігійныя кніжкі ў беларускай мові і т. д. Усё гэта—ксяндзы-народнікі, людзі, каторыя скрозь свае рэлігійныя справы і ідэі умеюць бачыць жывы народ; гэта—ксяндзы-грамадзяне свайго краю. Але поруч з імі ў каталіцкім духавенстве ёсць ешчэ другі кірунак: прэдстаўнікі яго, пачынаючы ад быўшаго Віленскага біскупа барона Роопа, глядзяць на беларускую мову толькі як на спосаб дзеля шырэння ў народзі с в а і х думак. Такіх дальназоркіх палітыкоў, аднак, мала: на Беларусі перэважываюць дагэтуль ксяндзы-палякі, і польскі нацiоналізм іх не дапускае нават думкі, каб, працуючы для каталіцызму, духавенство карысталася беларускай мовай, паддзержываючы такім спосабам несымпатычны для палякаў беларускі нацiональны рух.

Кажучы аб праяўленьнях нацiональнай сьведомасьці у бе-



ларускай інтэлігенціі, мы ня можэм не ўспамянуць аб тых кірунках і групках людзей—часта чыстакроўных беларусаў, каторыя, прыняўшы цэлком расейскую культуру, стараюцца ўсімі сіламі, як заўсягды гэта робяць рэнэгацы, запыніць развіццё таго, ад чаго атшчапіліся: беларускай нацiональнай культуры. Гэтыя людзі гуртуюцца каля двух газэт: чорнасоценнага, лістка „Крестьянинъ“, каторы у краёвых справах заўсягды выступае самозванна ад імяні беларускіх селян і народных вучыцелёў, і штодзеннага органа расейскіх нацiоналістаў—„Бѣлорусская Жизнь“, перахрысьціўшагася нідаўна ў „Сѣверо-Западную Жизнь“. Абедзьве газэты, разумеецца, выходзяць па расейску (у Вільні).

Асаблівую увагу звернем на „Сѣверо-Западную Жизнь“. Яна—адно колка ў суцэльным ланцугу арганізацiй, каторым расейскіе нацiоналісты мацяцца задзержаць нацiональнае адраджэньне беларусаў. Побач газэты бачым „Бѣлорусское Общество“, „Бѣлорусскій Клубъ“, каторыя маюць тую-ж самую мэту, як і „Сѣв. - Зап. Жизнь“: стварыць між беларусамі такі рух, які ў Галічыне вядзецца пад загадам графа Бобрынскаго і завецца старорускім. Як галіцкіе „старорусы“ стараюцца запыніць развіццё роднай мовы і ўсім украінцам прышчапіць расейскую, так і „беларусы“ з „Бѣлорускаго Общества“ арганізуюць тутэйшае расейскае грамадзянства дзеля вайны з беларушчынай, дзеля „абрусеньня“ краю. Гэта—акурат тое самае, да чаго кіруецца і большая частка тутэйшых палякаў, с тэй розніцай, што палякі заместа „абрусеньня“ дабіваюцца „апалячэньня“ беларусоў, выдаючы розныя „Przyjaciele“, „Jutrzenki“, „Dwa grosze“ і т. д.

Сумна прызнавацца, але да чорнасоценна-абрусіцельнага кірунку належаць блізка ўсе прэдстаўнікі беларусаў у Государственной Думе. Закон 3 юня так нарыхтаваў выбары ў беларускіх губэрнях, што сьведомым беларусам вельга было і думаць папасьці у III Думу: ў тых губэрнях, гдзе нацiо-



нальная сьведомасць ужо шмат узрасла, на выбарах перэважываюць памешчыкі-палякі (напр. у Віленскай губ.); там-жэ, дзе народ менш сьведомы і цямнейшы (напр. у Міншчыне), далі селянам больш галасоў, але поруч з гэтым былі спецыяльна арганізаваны сьвяшчэнікі і чыноўнікі, каб, падняўшы штандар змаганьня с „польскимъ засиліемъ“, прапусьціць у Думу толькі такія элемэнтны, каторыя зразу селі с канцавымі правымі, а ў нацыянальных справах паддэжываюць ідэалы графа Бобрынскаго і т. п. Такое палажэньне робіць вялікую крыўду беларусам: Гасударственная Дума і расейскае грамадзянства, слухаючы прамоў беларускіх дэпутатаў-селян, каторыя толькі патураюць Замыслоўскім, Бобрынскім і Комп., ня могуць ніяк акуратна прэдставіць сабе таго, што праўдзі робіцца на Беларусі, якія патрэбы мае наш народ, чаго ён дабіваецца.

V.

Хто акуратно прыгледаецца да жыцьця беларусаў, той можэ наперад сказаць, што—раней, ці пазней—беларусам прыдзецца пакіраваць свае сілы на тое, каб здабыць грамадзкія правы для сваёй нацыянальнасьці, для роднай мовы у двух інстытуцыях: гэта—народная школа і—у праваслаўных—цэрква, у каталікоў—касьцёл.

Кожнаму зусім ясна, якую вялікую вагу для духоўнага развіцьця народу, для развіцьця яго культуры мае нацыянальная школа. У Беларусі аб беларускай нацыянальнай школе німа зусім і гутаркі: тутака ўсё перэважывае „палітыка“, каторая, як ведама, мае мэту „прывести кь одному знаменателю“ ўсе націі. Расейскі нацыяналізм—гэта школьная атмосфера, ў каторай павінны вучыцца дзеці беларускіх селян. Праўда, гдзе вучыцель на першым мейсцы ставіць навуку, а не „палітыку“, гдзе ён шчыра рупіцца аб развіцьце гэтых



будучых грамадзян нашага краю, там яму само сабой прыходзіцца—хаця-бы спачатку—тлумачыць вучням усё зразумелай, матчынай гутаркай. Але такія здарэння дужа рэдкі: офіцыйна ужываць у школе беларускую мову забаронена. І пакуль беларусы не дачакаюцца такога часу, калі ў Думе падымуць свой голас і здалеюць цвёрда пастаяць за беларускую школу іх нацыянальна сьведомыя прадстаўнікі, дагэтуль як навучаньне па беларуску ў народных школах, так і аткрыцьце прыватных беларускіх школ, ня можа ісьці правільна і шырока, а будзе адбывацца патайна. Гэта — адна з найвялікшых перашкод, якая ляжыць на дарозі беларускага нацыянальнага адраджэньня, але яна так моцна звязана з нашым палітычным палажэньнем, што толькі з ігрунтоўнай пераменаў палітычнага „курсу“ можна будзе яе пазбыцца. А пакуль-што дробныя ручайкі нацыянальнай сьведомасьці цякуць у народную школу доўгай, абходнай дарогай.

Цяпер зьвернемся да справы завядзеньня беларускай мовы ў царкві і касьцёлі. Кажучы аб царкві, мы спатыкаемся так сама с перашкодамі, каторыя залежаць ад агульнай „палітыкі“. За тое ў каталіцкім касьцёлі „палітыка“ ўраду мае шмат меншую вагу: тутака духавенства, калі-б хацела, магло-бы багата зрабіць, але беда ў тым, што яно—ня лічачы тых маладых ксяндзоў-народнікаў, аб каторых мы казалі вышэй,—скоса паглядае на беларускі нацыянальны рух. Агульна кажучы, справа беларускай мовы не такая простая, як на першы пагляд здаецца, і да яе прыступаць трэба дужа асьцярожна і добра ўсё абдумаўшы. Гэтым і тлумачыцца факт, што беларусы у змаганьні за правы для сваёй мовы ў касьцёлі не пайшлі тэй дарогай, якой з самага пачатку літоўскага руху ішлі і йдуць іх суседзі літвіны.

Мы ўжо казалі, што пасля польскага паўстаньня 1863 году ўрад глаўнай мэтай сваёй палітыкі ў Беларусі абвесьціў „распалячываньне“ краю с тым, каб яго зусім зраўнаваць з Вялікарускімі губэрнямі. І тутака ён зрабіў абмылку, рэзультаты



каторай ляглі цяжкім каменем на ўсё далейшае развіццё беларусаў, як націі: нацыянальныя асоблівасці былі перамешаны з асоблівасцямі рэлігійнымі, і на гэтым фундамэнці ўсё каталіцкае ў нашым краю і дагэтуль офіцыйна лічыцца польскім.

Павэдлуг рэлігіі беларусы дзеляцца на дзве няроўныя часткі: меншая частка (каля  $2\frac{1}{2}$  мільёнаў)—гэта каталікі, большая—праваслаўныя. Нішто, апрача рэлігіі, не раздзяляе гэтых груп, каторыя нацыянальна складаюць адзін суцэльны беларускі народ.

Нават такія староннікі дэнацыяналізацыі беларусаў, як проф. Кулаковскі, аткрыта з гэтым згаджаюцца: проф. Кулаковскі, быўшы на з'ездзе правых арганізацый заходняга краю ў Кіеві (1909 г.) даказваў, што ў беларусаў каталікоў і праваслаўных мова, звычаі, ўсе пагляды і—адным словам—уся псыхіка—супольны. Ня глядзячы на гэта як пры выбарах у Гасударственную Думу, так і пры апрацаваньні закону аб земстве ў Заходніх губэрнях ўрад усіх беларускіх селян-каталікоў запісаў „у палякі“, прылучыўшы іх да польскай куры, а такія-ж беларусы праваслаўнай веры былі ўсе аб'яўлены „расейцамі“.

Так быў зроблен офіцыйны раздзел беларускага народу на „палякаў“ і „расейцаў“. А поруч з гэтым каталіцкае духавенства, ужываючы ў касьцёлі ў дадатковых малітвах і казаньнях толькі польскую мову і без надмогі ўраду зусім натуральным спосабам апалячывала і апалячывае беларусаў-каталікоў. З усяго гэтаго выйшла воць што.

Беларускі селянін, не разумеючы, чым каталіцтва розніцца ад праваслаўя, крэпка верыць, бытцым каталіцтва—гэта польская вера, праваслаўе—расейская. І ня дзіва: ў цэркві ён прывык чуць расейскую мову, у касьцёлі—польскую, сваёй жэ роднай, беларускай, ня чуе ні тут, ні там. Палітыка ўраду і духавенства зрабіла тое, што два зусім розныя паняцця—рэлігіі і націі—ў галаве беларуса зліваюцца ў вадно. „Паляк“ і „каталік“ для яго такія самыя сынонімы,



як „рускі“, „расеец“ і „праваслаўны“. Беларусы йшчэ дагэтуль памятаюць, як ім „адбіралі“ рэлігію (скасаваньне уніі), і, каб мацней звязацца с тэй рэлігіяй, да якой цепер належаць, стараюцца адзначываць усюды сваю бытцым то прыналежнасьць да палякаў, або да расейцаў. На такім ґрунце нарадзілася жаданьне адрэкціся ад беларушчыны, нарадзілася пагарда да ўсяго роднага: да сваёй мовы, да братоў-сермяжнікаў, каторыя йшчэ дзержацца яе, да ўсяго „простага“, „мужыцкага“.

Аб тым, як у вачах беларусаў польшчына і каталіцтва моцна звязаны, сьведчаць такія факты, як запіс 58 тысяч чыстакроўных беларусаў-селян Віленскай губэрні на валасных сходах п а л я к а м і толькі затым, што яны каталікі (—пры перапісі, зробленай тутака ў часі апрацаваньня закону аб земстві), як разгромы народных школ, дзе вучыцелі не хацелі беларусаў-каталікоў запісываць п а л я к а м і („январская школьная перепісь“). Падобных фактаў можна было-бы знайсці бяз ліку, але і гэтых даволі!

Здаецца, варункі жыцьця беларусаў павінны былі ў канцы зусім раздзяліць гэты народ на дзьве часьці павэдлуг рэлігіі с тым, што каталікі і па мове і па культуры зрабіліся бы папраўдзі палякамі, праваслаўныя—расейцамі, зліўшыся з велікарускім народам. Гэтак яно напэўна і было-бы, каб не нарадзіўся беларускі нацыянальны рух.

Гэты рух зразу адбіўся на ўсіх баках жыцьця беларусаў. Пачалася работа і над распалячэньнем касьцёла с тэй мэтай, каб на мейсцэ польскай мовы завясыці беларускую. Але ў той момэнт, калі на гэтай дарозе беларусы рабілі першыя крокі, на беларускую нацыянальную справу асаблівую ўвагу звярнулі расейскія „нацыяналісты“. Для „нацыяналістаў“ справа адраджэньня беларусаў паказалася больш „небяспечнай“, чым іх апалячэньне; вось яны і паднялі агітацыю, каб урад наладжыў на справу аб мове ў касьцёлі сваю руку, каб сам узяўся за распалячэньне касьцёла, але ўжо с тэй мэтай, каб польскую мову замяніць не на беларускую, а расейскую.



Такая думка дужа перэпалохала беларускіх селян-католікоў. Натуральны страх, што ў іх рэлігійныя справы ўмешаецца урадовая ўласць, пастараліся йшчэ павялічыць польскіе нацыяналісты, даказываючы, бытцым урад, завёўшы ў касьцёлі расейскую мову, перавярне каталікоў у праваслаўных. Поруч з гэтым пачалася агітацыя проці проб заведзеньня ў касьцёлах беларускай мовы: польскіе нацыяналісты, як сьвецкіе, так і духоўныя, пачалі тлумачыць беларускім селянам, бытцым беларуская мова — гэта толькі пераходная ступень да расейскай, а, значыць, і да праваслаўя.

С таго, што мы вышэй казалі, лёгка зразумець, які добры грунт павінны знайсці ядавітыя зерняты, закінутыя ў душу беларусаў супольнай працай польскіх і расейскіх нацыяналістаў. І з гэтым піонеры нацыянальнага адраджэньня беларусаў ня могуць не лічыцца. Вось, чаму мы кажэм, што да справы завядзеньня беларускай мовы ў касьцёлі трэба прыступацца дужа абдуманна: адзін фальшывы крок можа яе лёгка задзержаць на доўгі час.

На нашу думку тутакж трэба ісьці двума дарогамі: праз самы народ і праз духавенства. Трэба старацца, каб жаданьне правоў для роднай мовы ў касьцёлі шырэй збудзілася ў народных масах, каб увесь народ сам пачаў голасна іх дамагацца. Грунт для гэтага прыгатаўляе агульна-беларуская работа; сяўба на ўзаранай раллі — гэта павіннасць нацыянальнасьведомага духавенства, ў гэтым ліку і тых ксяндзоў-народнікаў, кадры каторых ужо набіраюцца. Споўніць гэту павіннасць народ наш мае права вымагаць ад духавенства, як ад людзей і грамадзян, сыноў Зямлі Беларускай, ня глядзячы на ўсе перашкоды, якія стаўляе польскі нацыяналістычны клір, або Сынод, або йшчэ хто іншы.



VI.

З усяго, што мы сказалі, відаць адно: як для работы дзеля школьнай справы, так і дзеля касьцельнай, або цэркоўнай і ўсіх іншых патрэбны беларусам інтэлігентныя сілы, каторыя памаглі-бы народу выйсці на шырокую, вольную дарогу нацыянальнага творчэства. Уся старая краёвая інтэлігенцыя—расейская і польская—вядзе ў Беларусі палітыку эгоістычную, рупіцца адно толькі аб свае нацыянальныя справы. І пакуль не народзіцца моцная свая, беларуская народная інтэлігенцыя, пакуль яна не здабудзе сабе належнаго мейсца ў жыцці краю, як свведомая і солідарная група, беларускі нацыянальны рух ня можэ развінуцца так шырока і ўсестаронна, як, напрыклад, літоўскі рух, каторы пачаўся на гадоў 30 раней за беларускі і ўжо здалеў узгадаваць кадры нацыянальна-свведомых інтэлігентаў—літвіноў.

Мы ўспамянулі вышэй аб тэй дэнацыяналізатарскай рабоці, якую робіць у Беларускам краю расейскі і польскі элемент. Гэткае становішчэ займалі яны даўней—у часі першых проб беларускай нацыянальнай працы; тое-ж робяць і цяпер, калі ўжо смела можна сказаць, што—раней, ці пазней—голас нацыянальна-свведомага беларускага народу, як гаспадара краю, будзе перэважываць ва ўсіх культурна-нацыянальных справах на Беларускай зямлі. І расейцы, і палякі—кажучы праўду—вядуць і далей дужа недальнавідную палітыку вузкага нацыяналізму, або выступаючы востра проці новай грамадзянскай сілы ў нашым краю, або не зьвертаючы на яе ніякай увагі, бытцым з ёй ня трэба зусім лічыцца.

Аб расейскім незалежным грамадзянстве, аб вольнай грамадзкай думцы расейскай у Беларусі не шмат можна сказаць: расейскі элемент бадай увесь укладываецца ў рамкі „офіцыйнай Расеі“, аб палітыцы каторай нам ужо давялося гаварыць, а невялічкая шчыра дэмакратычная група мае так мала сілы, што яе сымпатіі для беларусаў маюць толькі мо-



ральнае значэнне. А палякі—гэтая найдужэйшая краёвая інтэлігентная сіла, стараючыся апалячыць беларусаў-каталікоў, як-бы ідуць на спатканьне офіцыйнай расейскай палітыцы і, выдумляючы ўсё новыя і новыя спосабы перэварачываць беларусаў „у палякі“, памагаюць дзяліць беларускі жывы народ на дзьве непрыяцельскія арміі. Старай сыстэмы насільнай полёнзацыі трымаюцца цяпер толькі польскія „народовыя дэмакраты“, і ўжо пайшоў у ход, другі спосаб—спосаб ласкі: „niechaj sami przyjdą do nas!“—гэтак кажуць болей „палітычныя“ так-званыя „краёвцы“ \*) („Kur, Lit. № 180“ у 1908 гаду). „Краёвцы“ гатовы нават прызнаць правы беларускага народу, але ў такім прыпадку, калі беларускі рух захопіць толькі беларусаў праваслаўных, да каторых палякам ніякага дзела німа; затое каталікоў-беларусаў „краёвцы“, як і „народовыя дэмакраты“, лічаць за матэр’ял для апалячэння. Ведама, што пры такіх варунках нельга і думаць аб тым, каб кадры нацыянальна-сьведомай беларускай інтэлігенцыі павялічываліся людзьмі, каторыя належаць да старай апалячэнай, ці абрусешай краёвай інтэлігенцыі; нельга спадзевацца, каб і само захопліваньне беларускіх інтэлігентных сіл, выйшоўшых з народу, так зразу скончылася. А гэта—вялікая завада для ўсёй беларускай справы, для нараджэння народнай, нацыянальна-сьведомай беларускай інтэлігенцыі, каторая, звязаная неразрыўна с „простым“ народам—9-ці мільённай мужыцкай грамадой, адна толькі і можа як належыць развіваць нацыянальную душу беларусаў, пераховываючы ў чыстаце ўсе асоблівасці свайго нацыянальнага Я.

Ня глядзячы на ўсе перашкоды, мы верым у нараджэнне такой інтэлігенцыі: яна павінна нарадзіцца. Пачатак ужо

---

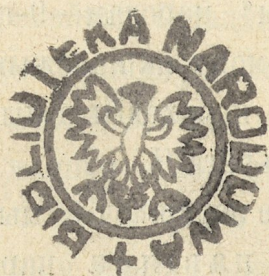
\*) Кажучы аб „краёвцах“, трэба зрабіць агаворку: праудзівых, шчырых краёвых людзей, каторыя лічаць сваёй павіннасцю працаваць ня толькі для сваёй польскай справы, але і для тутэйшага беларускага народу, ёсць зусім малая жменя; большая-ж частка „краёвцоў“—гэта тые-ж нацыяналісты, толькі уздзеўшыя новую скуру.



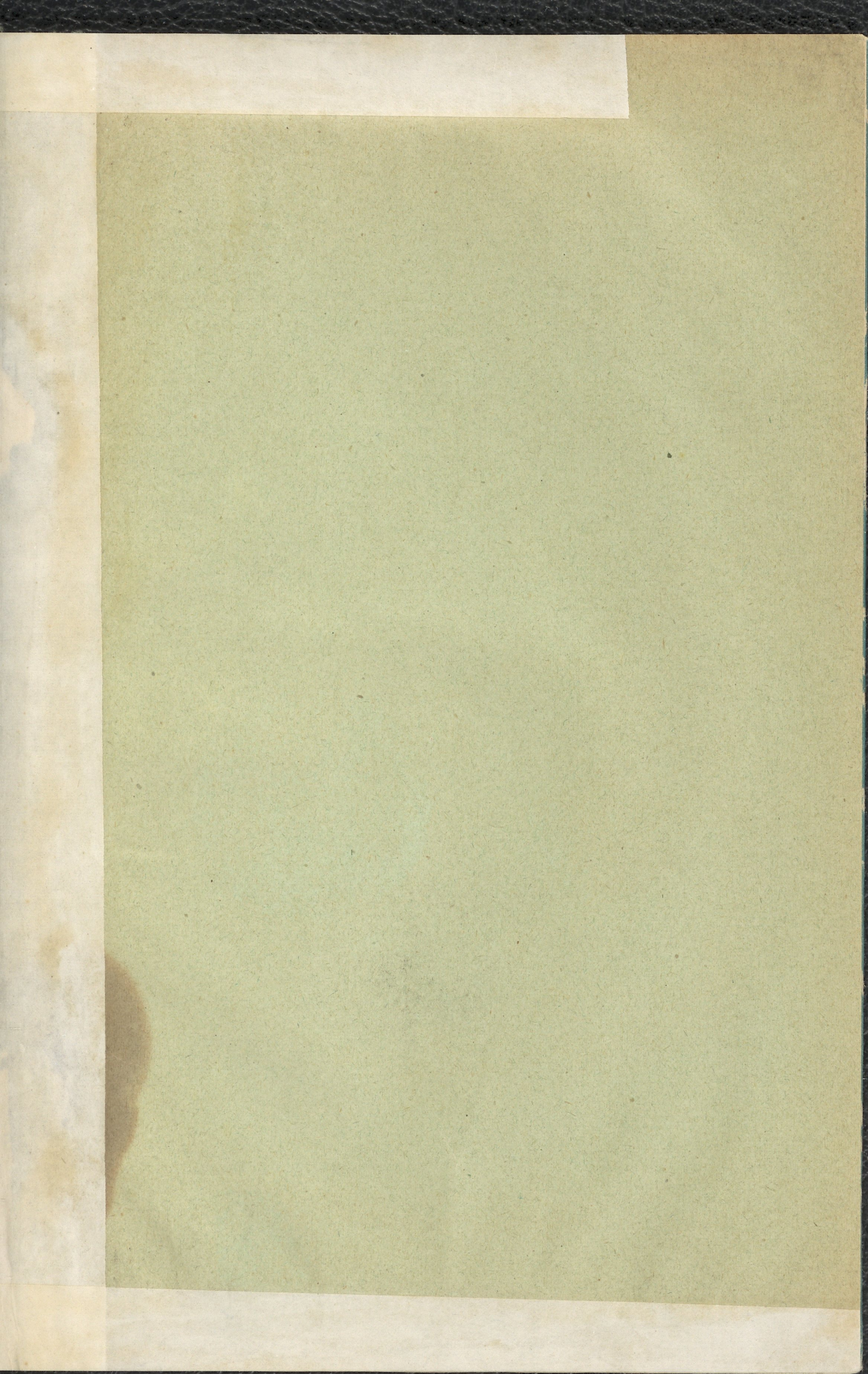
бачым; рэшту зробіць само жыццё: гляньце, як будзіцца на-  
ціональная сьведомасць у беларускай вучашчэйся моладзі, як  
жаданьне працаваць для свайго, дагэтуль усімі забытага  
народу, падыймаецца ў душы гэтых будучых дахтароў, юрыстаў,  
інжэнераў, пэдагогаў, грамадзкіх працаўнікоў. Мы верым, што  
наша маладая народная інтэлігенцыя споўніць назначэную ёй  
гісторыяй высока-культурную мэту, і беларускі народ, каторы  
ўжо „свой голас даў“, паложыць і сваю частку у агульна-  
людзкую культурную скарбніцу, павялічыць хоць крыху усе-  
сьветнае культурнае багацьце.

*Антон Новіна.*

У лістападзі 1911 г.—Вільня.



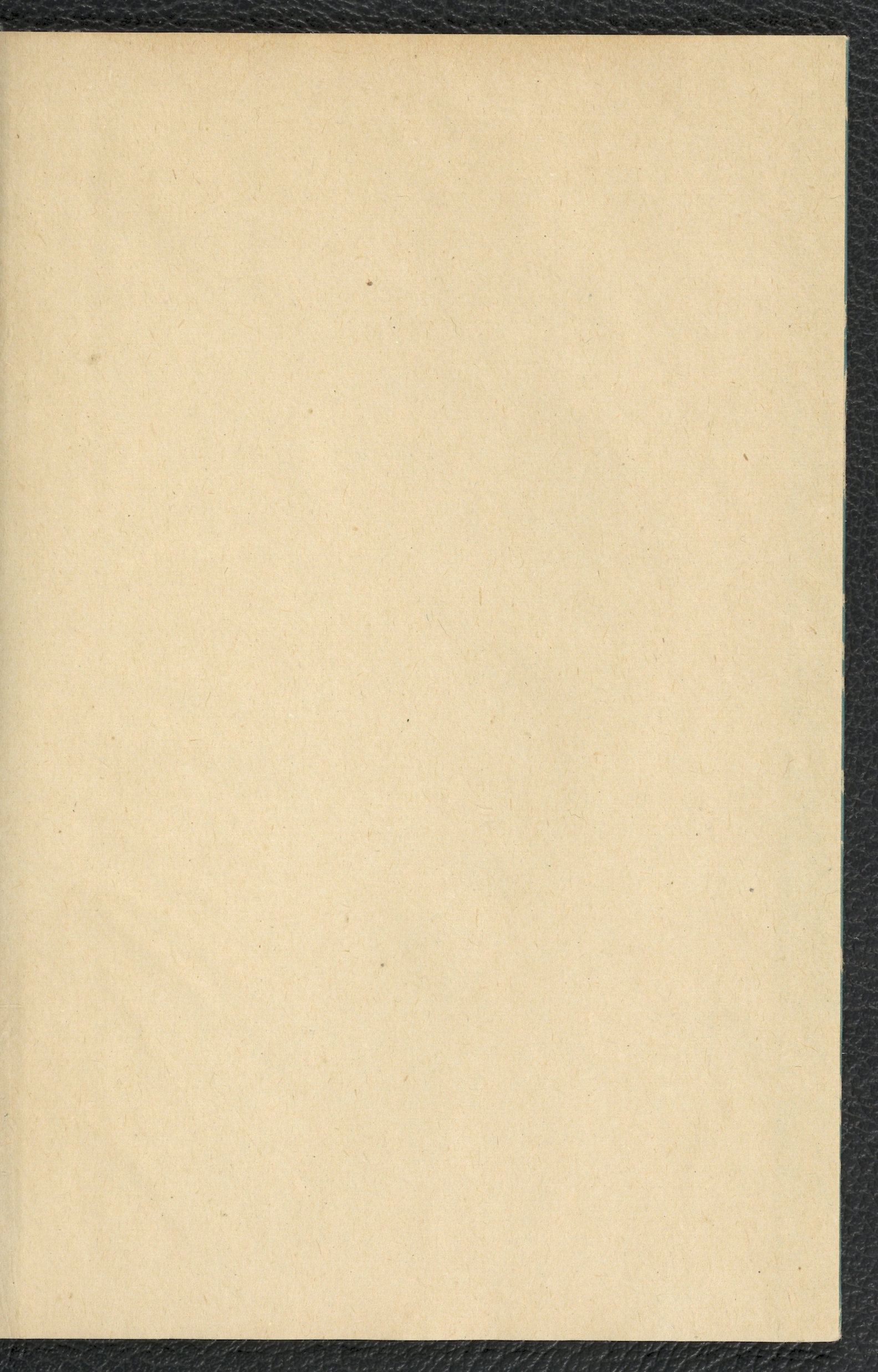




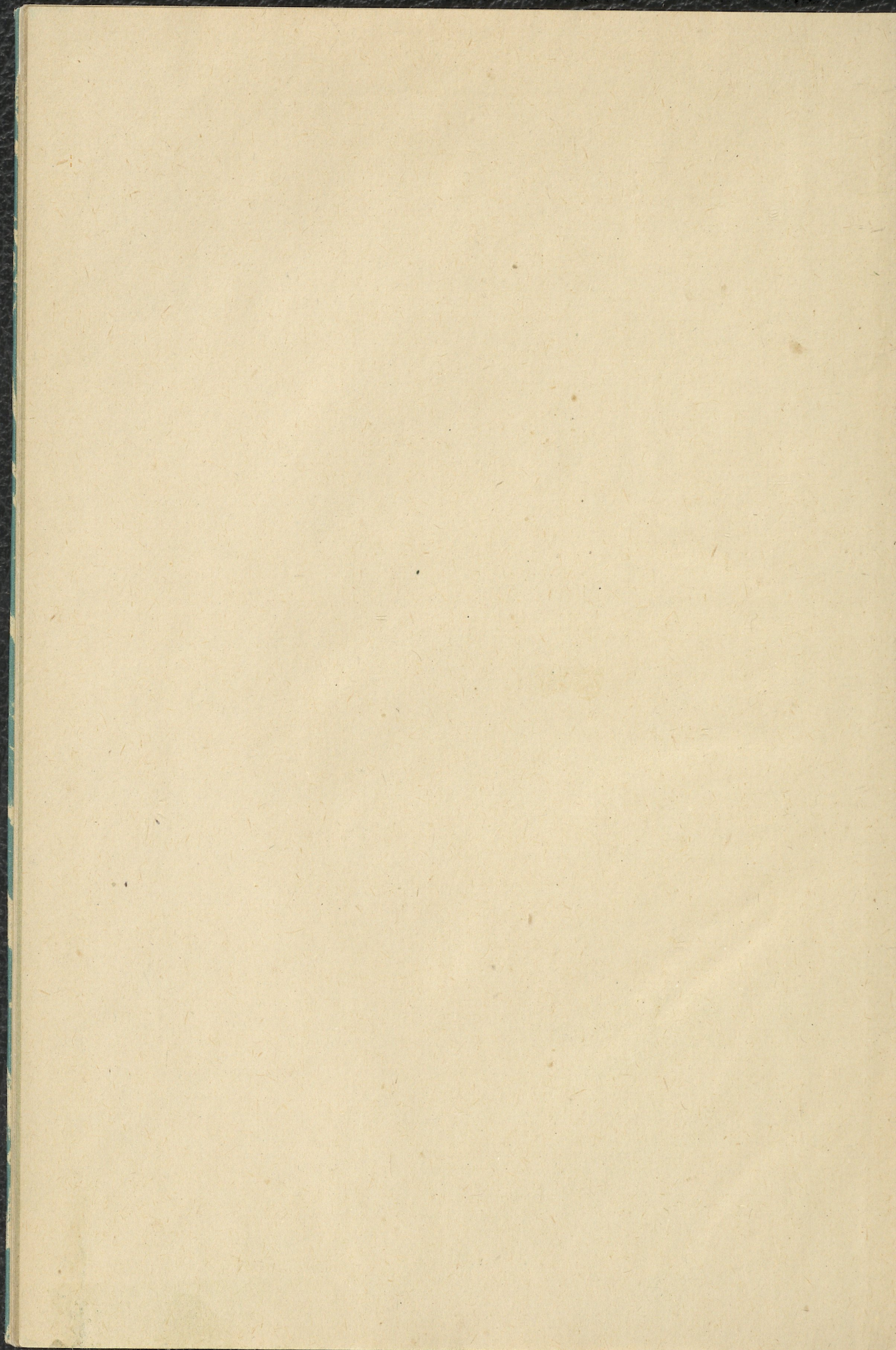


H. U.

















378237

